

UDK 821.112.2.09:821.163.6.09

Urška Perenič

Prem

»POETISCHE VERSUCHE 1843–44« LUIZE PESJAK – POSKUS UMESTITVE
DELA NEMŠKE USTVARJALNOSTI NA SLOVENSKEM V OKVIR
SLOVENSKE LITERARNE ZGODOVINE

Članek na primeru dvojezične pesnice Luize Pesjak problematizira pristop tradicionalne, nacionalno in lingvocentrično orientirane literarne zgodovine, ki je kot kultura naroda in literatura postala prostor konstituiranja narodne identitete, a pri tem večkrat pozabila na procese v književnosti, ki so bili kompleksnejši. Temu sledi umestitev dela nemškega književnega opusa Luize Pesjak v okvir slovenske literarne zgodovine kot komplementarnega pola njenega slovenskega pisanja. Umestitev je prestop v tradicionalni vedi prevladujočega jezikovnega kriterija in naglasitev književnih procesov, ki niso bili vedno nacionalno »čisti«. Analiza in interpretacija pesmi opozarja na nekaj najbolj izstopajočih vsebinskih, motivno-tematskih in formalno-stilnih potez ter jim odmerja mesto v literarnem življenju.

On the example of the Slovene-German writer, Luiza Pesjak, the article problematizes the approach of the traditional, nationally oriented literary history, which—similarly to the national culture and literature—became the territory of constitution of national identity, but in becoming that, it often forgot about the processes in literature itself, which were far more complex. In the continuation of the article the author places the German part of Luiza Pesjak's opus in the framework of Slovene literary history as a complementary pole of her Slovene literary creativity. With this placement she overcomes the linguistic criterion, dominating the traditional literary criticism (which can blur the processes in literature), and underscores the literary processes, which were not always nationally »pure«. The analysis and interpretation of poems points out some of their most prominent features in terms of content, motifs, themes, form, and style as well as it indicates their place in literature.

Ključne besede: nacionalna literarna zgodovina, kulturno-politično okolje, narativna tendenca, dvojezičnost slovenskega izobraženskega kroga, narodnokonstitutivni element

Key words: national literary history, cultural-political environment, narrative tendency, diglossia of Slovene intellectual circles, nation-constituting element

Ker Slovenci zaradi spleta zgodovinskih okoliščin nismo imeli možnosti uveljaviti se kot »samo-stojen narod«, smo za smisel narodove eksistence postavili literaturo (Virk 1993, 254–260). Narodova kultura, literatura in veda o njej so postale prostor skoncentriranega potrjevanja lastne narodne identitete, in sicer zaradi specifičnega medija, jezika, kot narodnokonstitutivnega elementa. Filološki kriterij je postal meja zanimanja literarnega znanstvenika, trdno stoječega pri literaturi, spisani v jeziku naroda, ki je prevzel vlogo bazičnega mehanizma v oblikovanju nacionalnega literarnega sistema.

Če je nemška ustvarjalnost na Slovenskem dokaj utečeno problemsko polje germanistike, pa je njena integracija v slovenistični okvir šele na začetku. Pritegnitev omenjene literature v okvir domače literarne vede ni prisvajanje doslej germanističnega področja. Vprašanje o legitimnosti lingvocentrizma je vprašanje legitimnosti nacionalnega lite-

rarnozgodovinskega pristopa, ki izhaja iz vsaj dvoje premis. Prva je postmoderna integracijska doba, obeležena z mehčanjem meja v različnih sferah družbenega življenja, tako tudi v jeziku, literaturi, literarni znanosti. Na dovršitev nacionalne literature ne gleda s (pre)naglaševanjem lastne narodne komponente in jezika kot njenih edinih izrazov, a na način enakovrednejšega upoštevanja komponent, ki so jo kakorkoli sooblikovale. Druga se opira na perspektive analize medijev, kakršne zasledimo pri S. J. Schmidtu, in problem kanonizacije, ki jo po njegovem mnenju tako kot zgolj na osnovi medijske ponudbe orientirano medijsko analizo obeleži redukcija. Pritrjuje dejstvu, da je kanon v sodobnem kulturnem kontekstu izgubil koherenco in prepričljivost. (Schmidt 1996, 79) Izhajajoč iz spoznanja o kognitivni proizvedenosti literarnega sistema v funkciji nacionalnega in manipulativnem karakterju kanona, se želi na konsistentnejši in zanesljivejši način preko sistematične kontekstualizacije približati literarnemu življenju specifične dobe. Vrača se v književne procese, kjer nemško ustvarjalnost na Slovenskem ugleda kot komplementarni člen slovenske, in sicer na primeru Pesjakove.

1 »Poetische Versuche 1843–44«

1.1 Luiza Pesjak (1828–1898) je začela literarno ustvarjati dosti prej, kot je njeno delo doseglo objavo in s tem širšo bralsko javnost, in sicer v nemščini. Tradicionalna literarna zgodovina, ki predmet svojega zanimanja zamejuje s filološkim kriterijem, njen nastop na literarnem prizorišču postavlja od sredine šestdesetih let 19. stoletja dalje, ko je objavila osrednja prozna dela v slovenščini,¹ medtem ko nemški del opusa le omenja. Vendar pa gre upoštevati dejstvo, da so v slovenščini spisana dela v resnici nasledek nekega dosti bolj zgodnjega (nemškega) pisanja, ki sega v začetek štiridesetih let 19. stoletja. Sem sodi tudi doslej spregledan in literarnovedno še neobdelan nemški rokopisni zvezek, del rokopisne zbirke, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Naslovljen je kot »Poetische Versuche«,² datiran z letnicama 1843–44. Ob njem se sproža vrsta vprašanj, za pričujočo razpravo ključni se glasita: kje iskati spodbude za to pisanje ter kako ga je mogoče umestiti v okvir celotne ustvarjalnosti³ avtorice.

Da bi vsaj deloma lahko pojasnili te pesniške začetke, se vrnimo nekoliko nazaj, in sicer k navezi Franceta Prešerna z družino svojega delodajalca Blaža Crobatha.⁴ Prešeren, ki se je pogosto mudil na domu Crobatha, je Luizi že leta 1842 (natančneje 21. 6. 1842) ob štirinajstem praznovanju godu posvetil v nemščini spisano verzifikacijo »Dem wohlgeborenen Fräulein Aloisia Crobath«.⁵ Samo dve leti pozneje (1844) pa je v *Carniolii* objavil sonet »An eine junge Dichterin«, v katerem se je spet obračal nanjo. Takrat je bila stara šestnajst let. Tako verjetno ni naključje, da se njeni »Poetische

¹ Leta 1864 izideta *Očetova ljubezen* in *Dragotin*, kasneje *Rahela* (1870), *Moja zvezdica* (1871), *Popotni spomini* (1884), *Iz mojega detinstva* (1886), *Beatin dnevnik* (1887).

² Takrat petnajstletna pesnica je bila v izbiri naslova nedvomno skromna, če pogledamo vsebinsko raznovrstnost »poizkusov«. Naslov je mogoče razumeti kot odraz pesničinega razumevanja lastne tvornosti, ki je bila šele na začetku in jo je dojemala kot vadnico v literarnem pisanju.

³ Upoštevajoč nemški in slovenski del književnega opusa.

⁴ Podatki v tem odstavku so povzeti Miranu Hladniku (<http://www.ijs.si/lit/luiza.html-12>).

⁵ Posvetilna verzifikacija je bila objavljena v *Ljubljanskem zvonu* (1881).

Versuche« (»Pesniški poizkusi«)⁶ umeščajo ravno v leto med obema posvetilnima Prešernovima verzifikacijama. Da je bila pesniška nadarjenost mlade Luize in precejšnja razgledanost po književnosti⁷ izrednega pomena, ne gre zanikati, razumeti pa jih je v tem oziru tudi kot posledico prisotnosti, naklonjenosti in spodbude s strani danes največjega slovenskega pesnika, ki takrat to še ni bil, a je v Crobathovi družini igral vlogo nekakšne avtoritete, saj je bil vsaj pesničin zasebni učitelj – poučeval jo je v zgodovini in jezikih – in je gotovo pozitivno, plodno in spodbudno vplival na njene pesniške začetke. V njihovo hišo sta zahajala še Stanko Vraz in Emil Korytko, tako da je bila deležna duhovnega vzdušja, na katerega ni moglo ostati povsem imuno njeno kulturno udejstvovanje. 1. 11. 1886 je v *Ljubljanskem zvonu* (673–683) objavila avtobiografsko besedilo »Iz mojega detinstva«, posvečeno trem veleumom, otrokom Slave. Omenja »ljubeznivega moža«, ki jo je požrtvovalno in goreče ob vsem delu v mladostnih letih poučeval zgodovino, latinščino in angleščino. »(P)o njem sem se navzela ljubezni do domačega in do tujih jezikov in do književnosti in njemu se imam zahvaljevati«, zapiše za Prešerna. Ker je hiša njenih staršev gostoljubno sprejela vse, kar je bilo slavjansko, so bila vrata odprta tudi Emilu Korytku, ki je tu nabiral zaklade »naših narodnih svetinj«. »Četudi jedra razgovorov mladeničevih in svojega očeta nisem umevala, vendar so se vtiskale besede v mehko srce in rojevalo se je po njih med solzami v njem ono nepopisno hrepenljivo, ono sveto in razvneto čustvo, ki je imenujemo domoljubje.« Visoko je cenila tudi Stanka Vraza.⁸

Znotraj tradicionalnega literarnega zgodovinopisja bi se na tem mestu nemara ponovno postavilo vprašanje, čemu v sklopu slovenske literarne vede raziskovati nemško ustvarjalnost. Odgovor na to vprašanje ni enostaven in ga je potrebno vsakič znova, in sicer v kontekstu ukvarjanja s posamezno ustvarjalno eksistenco, pojasniti, a po drugi strani, vsaj v sklopu ukvarjanja z Luizo Pesjak, očitiden, če upoštevamo družbene okoliščine, v katerih je živela in ustvarjala. »Kramljali so namreč pri Luizi doma, kamor je zahajal Prešeren, /.../ slej ko prej nemško in francosko«, ugotavlja Miran Hladnik. Nemščina je bila pravzaprav »jezik za vse«. Poleg utrjenega statusa jezika ožje družinske in širše družbene komunikacije (posebej v meščansko-izobraženskih krogih), je imela napram slovenščini status državnega jezika. Zato je bila nemška književna ustvarjalnost Pesjakove samoumevna, tedanjim razmeram in praksi ustrezajoča odločitev. Nemščina je bila namreč jezik celokupnega družbenega delovanja, tako tudi kulture in literature kot enega njenih najpomembnejših področij. Celo Prešeren naj je ne bi pretirano preusmerjal k slovenskemu pisanju, čeprav je v slovenščini napisano posvetilo v izvodu poklonjene izdaje *Poezija* mogoče res rahel klic k slovenstvu.

⁶ Gre za sedem pesmi, prva je bila zapisana 18. decembra 1843, šesta 10. marca 1844, medtem ko sedma ni datirana. V zvezku je še pesem, ki jo je Luiza-učenka 2. julija 1848 posvetila učitelju Petruzziju.

⁷ Pesjakova je bila deležna bogate izobrazbe. Obiskovala je zasebni Fröhlichov dekliški zavod, doma pa sta se z bratom Ludovikom učila gimnazijske predmete. S strani Prešerna je bila deležna klasične izobrazbe. Iz dnevnika, ki sodi v leto 1844, izvemo, da je veliko brala; njeno čtivo so bili Cooper, James, Campe, Friederike Bremer idr. Nanjo je vplivala tudi družinska klima in slovenski kulturniki, predstavniki tedanje slovenske družbe, ki so zahajali h Crobathu. Pogosto je potovala v družbi staršev.

⁸ Prva pesem naj bi se ji utrnila 1840, ko se je z očetom vračala iz Rogaške Slatine, kjer je spoznala Vraza.

Lahko bi rekli, da je avtorica živila nekakšno dvojno življenje, s čimer merimo na to, da je bila sicer »vzgojena« v nemščini (pa ne nujno v nemškem duhu, njen oče Blaž Crobath je bil podpornik slovenskega narodnoprebudnega gibanja), da se je sporazumevala in (vsaj na začetku) pisala izključno v tem jeziku, saj ga je najbolj znala; a bila hkrati v nenehnem stiku s slovenščino in slovenskimi razmerami in kot taka del takratnega slovenskega kulturnega, družbeno-političnega dogajanja in postopno prebujajočega se narodnega življenja. Čeprav v štiridesetih letih še ni prestopila meja nemško izobraženega in govorečega ljubljanskega meščanskega kroga,⁹ je bila ves čas v neposrednem stiku z osrednjimi predstavniki slovenstva.¹⁰ Poleg prevajalske dejavnosti – v nemščino je prevedla Prešernovo »Izgubljeno vero«; prevod je v roke dobil Kastelic (ok. 1847) in ga posredoval avtorju, za kar naj bi ta izrekel spodbudne besede (*SBL* 1933–52, 316) – ki je nedvomno pomemben, a ne edini odraz neposrednega stika s slovensko kulturo, je mogoče kot še zgodnejšo posledico omenjenega stika pritegniti prav dejstvo, da je sploh začela (čeprav v nemščini) in ostala pri pesnjenju, saj je posamezne impulze dobivala tudi iz slovenskega kulturnega kroga oziroma kulturno-političnega okolja, v katerem sta se oplajala nemški in slovenski element, ter kasnejše ohranjanje tega stika (zlasti od šestdesetih let)¹¹, kamor sodita predvsem pisanje v slovenščini in plodna izraba ponujenih publikacijskih možnosti (nezanemarljivo je število slovenskih literarnih objav v *Slovenskem glasniku*, *Besedniku*, *Ljubljanskem zvonu*, *Zori*, *Kresu*, *Vrtcu* ...).

Kako smiselno je enakovredno upoštevanje nemškega in slovenskega dela njenega opusa, kaže dejstvo, da tudi potem, ko je preklopila v slovenščino, ni opustila nemškega pisanja.¹² Zdi se, da se ni posebej obremenjevala z izbiro jezika, temveč jo prilagajala konkretnim zahtevam (npr. publikacijskim).¹³

1.2 »Poetische Versuche«

Z nekoliko obširnejšim uvodom smo (z nekaj bistvenimi poudarki) pokazali, kako smiselno je k predmetu zanimanja slovenske literarne zgodovine pritegniti tudi v nemščini spisane opus pesnice. Pojav prvih pesniških korakov je težje razumeti izven okvirja

⁹ Svoje zasebno in družabno življenje je zajela v dnevnikih (1844, 1845, 1846), v katerih se pojavlja vrsta imen meščansko-izobraženjskih družin (večinoma ponemčenih), ki so povezana s Crobathovo hišo in ustvarjajo predstavo okolja, v katerem se je gibala takrat še ne polnoletna ustvarjalka.

¹⁰ Močno navezo s slovenskim kulturnim krogom odraža njena pisemska korespondenca s slovenskimi pisatelji, s katerimi si je dopisovala od šestdesetih let, odnose pa posebej utrdila v sedemdesetih in osemdesetih letih.

¹¹ V šestdesetih letih je hčeram priskrbela učitelja slovenščine Antona Lesarja in se sama začela bolj sistematično učiti slovenščine.

¹² Nekateri teksti imajo dvojno (nemško in slovensko) verzijo (npr. »Reisebilder« ali »Popotne skice«).

¹³ Koliko je izbira jezika pogojevala problemsko, snovno, motivno-tematsko, formalno-stilno podobo del, bodo odgovorile nadaljnje raziskave, ki se jim posvečam v okviru ukvarjanja s to avtorico, vendar pa izsledki, do katerih sem prišla v tem času, kažejo, da v zgoraj navedenih elementih ne gre za bistvene razločke v slovenskem in nemškem delu korpusa, kar kaže, da jezika ni enačila z narodno pripadnostjo; torej posledično s tem ne njene nemške ne slovenske ustvarjalnosti ni smiselno raziskovati ločeno, v kontekstu dveh različnih nacionalnih literarnih zgodovinskega, temveč medsebojno povezano in soodvisno. Odločitev za uporabo posameznega jezika je pri njej bolj funkcionalne narave.

tudi slovenskega kulturnega kroga, iz katerega so ravno tako prihajale spodbude; kulturno-zgodovinskega konteksta, kamor sodi predvsem razmerje statusa nemščine in slovenščine (nemščina kot občevalni jezik družinskega in širšega družbenega življenja). Čeprav so prve pesnitve ostale v rokopisu in zato ne moremo govoriti o recepciji s strani slovenskega bralstva, je mogoče trditi, da je tudi v nemškem pisanju (izhajajoč iz dvojezičnosti slovenskega izobraženskega kroga) računala na slovensko, nemščine sposobno meščansko-izobražensko publiko, kar ni nič drugega kot težnja po širjenju množice sprejemnikov. Brez njih so težje predstavljeni njeno poznejše pesnjenje, prozno in dramsko ustvarjanje. Pisanje v nemščini ima v tem smislu status začetništva, predhodne oziroma začetne faze književne dejavnosti, ki se je lotila v jeziku, ki ga je najbolj znala (Prešeren je ne spodbuja izrecno k pisanju v slovenščini, saj se mu očitno zdi veliko pomembnejše, da sploh ustvarja; jezikovni kod je tu sekundarnega pomena). Pojav kasnejše dvojezične nemško-slovenske in slovenske ustvarjalnosti je težko, celo nesmiselno razlagati brez upoštevanja omenjenega korpusa, saj je pisanje v nemščini odigralo nekakšno vlogo vadnice v literarnem pisanju, ki je omogočala kasnejšo večjo dovršenost slovenskega opusa kot bi bila, če bi začela pisati v slovenščini, ter stimulativno vlogo za nadaljnje ustvarjanje.

Da bi videli, za kakšne vrste literaturo gre, pogledajmo pesmi, ki so se zapisale mladi književnici ob izteku 1843. in začetku 1844. leta. Ob tem bomo nakazali pomen te tvornosti z ozirom na nekoliko širši literarnozgodovinski kontekst in izpostavili nekaj opaznejših semantičnih in formalnih elementov. Spremljali jih bomo po kronološkem ključu. Obravnavani segment pesništva se na eni strani spenja z romantično tradicijo, in sicer v pogledu na tipično razmerje med ideali in stvarnostjo ter glede na ljubezensko in širše zastavljeno bivanjsko tematiko. Po drugi strani teži k ukinitvi opisanega razmerja in se opazno odmika od v obdobju romantike na Slovenskem svoj višek dosegajoče lirске pesmi v smer lirsko-epske verzifikacije¹⁴ s poudarjeno zgodbeno strukturo.

1.2.1 »Der Knabe und der Löwe«, den 18. Dezember 1843

Če pogledamo prvo od pesmi »Der Knabe und der Löwe«, vidimo, da je govor prvoosebnega lirskega subjekta nadomestila s tretjeosebni, ki je prevzel vlogo nekakšnega pripovedovalca, katerega naloga je postal predvsem izris okoliščin (kraj, čas, atmosfera idr.). S tem je bil ustvarjen vtis objektivnosti in videz nepristranskosti. Pripovedno slikovitost pesmi je obogatila z neposrednim dialoškim govorom oseb ter ustvarila dramatično napetost na eni strani, na drugi pa se približala naravnosti govora.

Estetsko dovršeno sonetno obliko (kakršno najdemo npr. pri Prešernu) je večinoma nadomestila s prevladujočo osem- in devetzložno štirivrstičnico, povezano s prestopno rimo, s čimer se je približala formi ljudske pesmi. Skladno s poenostavljanjem kompozicijskega ustroja je začela romantični nazorski horizont, zaznamovan s polarizacijo med idealnim in stvarnim, sproščati tako v konfrontacijo subjekta s samim seboj kot dejanskostjo, kar je vodilo v postopno izravnavo obeh polov in stanje subjektovega notranjega miru, ki je šele omogočal znosnost bivanja »tu in zdaj«. Tako je v pesmi

¹⁴ S tem je pesnica ustvarila celo nekake zametke svojega kasnejšega pripovedništva. Na osnovi izrazite narativne tendence jih lahko razumemo kot predhodno stopnjo v poznejši verigi proznih del.

»Der Knabe und der Löwe« »prizemljila« območje delovanja nadnaravnih in kozmičnih sil (čeprav je posegla tudi v antični topos) ter prikazala človeka kot žrtev lastnega karakterja ali usode. Tudi ironičen odgovor leva na dečkovo vprašanje, zakaj je razmesaril nedolžno jagnje (»Was sprichst dann Bube du all da/schmeckt nicht auch dir ein solches Vieh?«), ki je preobrat in zaključna scena pesmi obenem in je osrediščen okrog spoznanja o moči in usodnosti naravnega zakona, po katerem preživi najmočnejši, je spoznanje, ki je povsem izven vere v moč nadzemskega in predvideva subjektovo akcijo.

1.2.2 »Jupiter und der Reisende«, den 7. Jänner 1844

Slab mesec kasneje je napisala pesem o Jupitru¹⁵ in popotniku. Pesem je dvakrat daljša od predhodne, pri čemer prirastek dolžine vpliva na vrstnost pesmi. Skladno z obsegom namreč naraste delež narativnega, ki ni zgolj skopo nizanje okoliščinskih elementov, temveč dokaj detajliran prikaz dogajanja, ki omogoča bralcu vzpostaviti živo predstavo. Narativna tendenca je poleg na svojevrstnem orisu okoliščin, na ozadju katerih se vrši en osrednji dogajalni pramen, vidna še preko vzpostavitve pripovedno-dogajalnega loka, ki ga tvorita preteklost dogajanja (ujetost v retrospektivni modus, domačija, slovo popotnika od domačije in staršev in obljuba, da bo del na potovanju prisluženih darov namenil vrhovnemu bogu) in sedanost trenutka (prihod na tuja tla in najdeni darovi). Ključni dogodek predstavlja popotnikova prelomljena obljuba, ki je vrh dogajanja.

Tendenca po izravnavi že omenjene romantične razpetosti ter postopnega soočenja s trenutkom sedanosti in obstoja se manifestira v izvirno preoblikovanem klasičnem toposu. Pesnica je sicer posegla v antično motivno-tematsko polje (motiv vrhovnega grškega boga) ter tako pesem povzdignila v območje visoke umetnosti, vendar pa natančno branje kaže, da podoba Zevsa ostaja samo na ravni motivnega drobca. Bežno se pojavi le kot popotnikov dialoški partner in predstavnik morale. V pesmi gre namreč za izrazit pomik iz sfere božansko-kozmičnega v vsakdanost slehernika. Središčno pozicijo v nasprotju z božanstvom zavzame popotnik, ki se v predzadnji kitici zave svoje obljube in lastne človeške slabosti. Nanj je navezan v sklepni kitici izražen nauk, ki je ključnega pomena za celoten idejni horizont pesem, saj zelo jasno sega v tukajšnji in zdajšnji položaj in je vrh napetosti ter v svojem bistvu nič več tragično človeško spoznanje, ampak samo dojetje lastne majhnosti in končnosti.

1.2.3 »Die beiden Freunde«, den 15. Jänner 1844

Struktura pričujoče pesmi je prav tako tridelna, v verigo predhodnih pesmi pa se na svojevrsten način umešča tudi po svoji idejno-vsebinski plasti. Dogajalni pramen zajema združitev dvoje src, moč prijateljstva in ljubezni, ki v lirskem subjektu sprožata občutek popolnosti in božjega, samega bistva življenja, skoncentriranega v začetku četrte kitice (»Ich sog mit vollen langen Zügen/Aus höchstem Glück der Freundschaft ein«), a že zalomljenega s spoznanjem o nezmožnosti ohranitve božje popolnosti. Dogajanje

¹⁵ V pesmi se namesto Jupitra pojavlja grški Zevs.

prekine usoden preobrat, ki je vrh dogajanja in napetosti, in sicer slovo ljubega («v Neptunove sobane»), ki v lirskem subjektu sproži vprašanje, ali bo sreča še mogoča. V nasprotju z začetnim stanjem, ki slika svet v nebeški podobi («Und endlich fand ich auf dieß Wesen/O Himmel' welche Götterlust/In seinen Augen konnt' ich lesen/Und ruh'n an seiner treuen Brust.«), dobi ta v nadaljevanju predznak pustega, praznega in mračnega. Življenje postane breme subjekta («Auf dieser öden düstern Erde/Blieb ich, der zweite, ganz allein/Das Leben wird mir zur Beschwerde/Wie kann ich auf ihr denn sein?«). Dogajanje se usmeri v eno samo finalno točko in upanje v prihod »velikega dne«, ki bo prinesel združitev obeh duš in ga je, izhajajoč iz avtoričine konfesionalne usmerjenosti (zelo jasno izražene v dnevniških zapiskih), razumeti kot onostranstvo v krščanskem pomenu besede: »Doch scheiden scheiden wir/Die wir so lange schon vereint./Wir sehen uns wohl nimmer hier./Bis einst der große Tag (podčrtala U. P.) erscheint«. Vendar pa se lirski subjekt tudi v trenutkih osamljenosti ne preda, temveč išče in najde rešitev, ki mu omogoča vztrajati »tu in zdaj«, rešitev, ki ga tako prizemljuje kot dviga od tal, ki ne dopušča predaje in žene naprej.

1.2.4 »Das Leben ein Traum«, den 26. Februar 1844

Med upom in strahom se giba tudi lirski subjekt v pesmi »Das Leben ein Traum«. Izhodiščna kitica je spoznanje o hipnosti in minljivosti sreče, zoper kar ne pomagata ne trud ne stremenje («Des Menschen Leben, ist ein Traum./Umsonst sein Mühen und sein Streben/Das Glück das uns erblühet kaum/Kann nur Erinnerung uns geben.«). Izhodiščno misel parafrazirajo sledeče tri kitice, ki utrjujejo spoznanje o minljivosti in izmuzljivosti sreče in razkolu med sanjami, hrepenenji in stvarnostjo. Bolečino rodi zdramitev iz sanj, po katerih se (kot v predhodni pesmi) znajdemo v pustem in mračnem svetu. Vendar pa bi bilo napačno trditi, da subjekt zapade pesimističnemu, celo sentimentalnemu pogledu na svet. Nasprotno, v zadnji kitici se vzdrami in dojame sanje v posebni vlogi, kot rešitev in svetlo točko: »Und doch auf dieser öden Erde/Wie könnten ohne Traum wir leben'/Das Dasein selbst wär uns Beschwerde/Der Traum kann kurzes Glück doch geben«, ki osmišlja in blaži tegobe totranskosti.

Če povzamemo, vidimo, da lirski subjekt v pesmih Luize Pesjak vedno znova išče stik s trenutkom lastnega obstoja ter svetom, v katerega je vržen. Izven tega sveta je »oni svet«, vendar pa je šele za »tu« in za »zdaj«, torej »potem«. Svoje bivanje dela znosnejše z iskanjem trdnih oprijemališč v spremenljivi in minljivi totranskosti, ki so poleg že omenjenega onostranstva še sanje, hrepenenje, ideali, pritrjuje tudi moralnemu delovanju posameznika. Pesjakova je idejno precej široka. V sledeči pesmi najde svetlo točko v naravi, predaji pomladi kot času življenja in simbolu njegovega vitalističnega pola, ki vodi v vsaj začasno uravnoteženje subjektive nerazrešljive razklanosti.

1.2.5 »Sehnsucht auf den Frühling«, den 4. März 1844

V pesmi je izrisano nasprotje med dvema letnima časoma (zimo in pomladjo), ki simbolizirata oba skrajna pola življenja, smrt in rojevanje, thanatos in eros. Na eni strani izris hladne zime («Wie kalt, wie schaurig ist' s jetzt wohl/Nacht ist es, starre

Winternacht;/Mein Herz von Sehnsucht gar so voll/Und nicht der Sternchen kleinstes lacht.«), na drugi tej antitetično postavljena pomlad. Most med hladnim in vitalistično naravnanim občutjem je hrepenenje in upanje na prihod pomladi, ki je glavni predmet nagovora. Prikazana je v obliki motivnih drobcev (Berg und Thal, Bächleins Wasser, das weite All, Vögelein, ros'ger Morgenschein, Schmetterling, Blumen, Rose, Duft), ki na slikovit način ustvarjajo vtis vsesplošnega prebujanja, rojevanja, rasti in življenja, drugače, preobrat iz smrti v življenje. Pesem zaključuje s temile verzi: »O holder Lenz, hör' meine Bitte/Hör meines Herzens heißes Fleh'n/Kehr bald zurück in uns're Mitte/Von dir getrennt wer kann besteh'n?«. Narava postane nova rešilna bilka, ki ima to moč, da dela subjektovo bivanje znosnejše.

Ob oblikovni in idejno-filozofski podlagi, ki »Sehnsucht auf den Frühling« povezuje s prej predstavljenimi pesniškimi poskusi, je mogoče za razliko od njih namesto prevladujočega pripovednega karakterja in skoncentriranosti na en sam dogajalni pramen, ki posamezne motivno-tematske drobce spenja v zgodbo, opaziti izrazitejši umik v območje lirsko izpovednega, ki se manifestira v slikanju razpoloženja (razpoloženjska pesem) subjekta, skladnega z zunanjim dogajanjem, naravo, ki temu istemu subjektu nudi upanje in zatočišče.

1.2.6 »Die Sterne«, den 10. März 1844

V vrsto poskusov, v katerih je posebej opazna težnja po narativnosti in s katerimi jo obenem povezuje značilna težnja po ukinitvi subjektovega tipično romantičnega razkola, sodi pesem »Die Sterne«. Opis zvezdne noči, napovedan v naslovu, in spoznanje minljivosti simbolizira ugašajoča zvezda, ki nakazuje menjavo noči z dnevom. Osrednji del predstavlja pogovor sina in očeta, ki opazujeta zvezdnato nebo, obogaten z epskim orisom vzdušja. Prvi usmeri očetovo pozornost na zvezdnato nebo in odsev zvezd na vodni gladini ribnika, ki simbolizirata ideal nedosegljivega, ter izpove željo po dosegu le-tega, medtem ko drugi nastopa v antitetični funkciji tistega, ki hrepenečo dušo prizemlji, a ji hkrati obljubi srečo na onem svetu. Zaveda se torej moči ideala, ki lajša trenutke zemskega življenja in je kot v pesmi »Das Leben ein Traum« subjektovo oprijemališče, a vendar ne dopušča njegove popolne resignacije ali pasivizacije.

1.2.7 »Die gelbe Rose«, nedatirano

S tretjeosebni subjektom, dialoškostjo situacije in didakso, ki je kot v pesmi »Jupiter und der Reisende« položena v usta božanskemu, se srečamo v pogovoru personificirane bele cvetlice z boginjo, na katero se obrača, da bi ji ta podarila rdečo barvo, kakršno imajo njene vrstnice, ter da bi se znašla na prsih mimoidočega, a je namesto tega kaznovana z rumeno barvo ljubosumja in hinavščine. Maščevalno dejanje globoko prizadetega in vsemogočnosti posedujočega božanstva naglašuje in usmerjanja k moralnemu, zglednemu in ponižnemu ravnanju posameznika ter je dobrohoten apel v funkciji lajšanja bivanjske stiske.

1.3 Če poskušamo pesniške »poizkuse«, nastale v prvi tretjini štiridesetih let 19. stoletja, umestiti v družbeno-zgodovinski kontekst, da bi se bolj približali njihovem pomenu in mestu v literarnem življenju, ugotovimo, da jih je dal čas pred znamenito revolucionarno marčno dobo. Čas, v katerem smo živeli v okviru avstrijskega cesarstva, znotraj katerega so se sicer nenehno in vztrajno kresale revolucionarne težnje in pripravljali pogoji za narodne vstaje v multinacionalni državi na eni strani, na drugi pa še vedno krepila restavracijska prizadevanja velike monarhije. Doba, zaznamovana z ambivalentnim položajem, ki je razpetost med poskusom narodne individualizacije in restavracije; ali drugače, doba, ki preprosto ni še zrela za zrušenje vladajočega političnega režima in v kateri posameznik-umetnik bodisi trka obenj bodisi mu je lojalen ali tovrstnim vprašanjem celo ne odmerja prostora. Eden takih posameznikov je tudi Luiza Pesjakova, ki je v času, ko je napisala omenjene pesnitve, živela lagodno meščansko življenje¹⁶ lojalnega avstrijskega državljana in se (kar se zdi povsem običajno) kot gmotno preskrbljena književnica verjetno ni posvečala temu ali onemu političnem vprašanju, tako tudi ne vprašanju narodne identitete in jezika naroda. Njena na tem mestu predstavljena literarna ustvarjalnost zato ni bila območje za konstituiranje in reprezentacijo narodne misli (ne slovenske ne nemške), temveč prej območje »svoje lastne resnice«, privilegirano mesto pojavljanja individualnega, zasebnega, intimnega. Postala je prostor ubeseditve nekaterih temeljnih človekovih vprašanj, poskus dojetja sveta oziroma prevpraševanja odnosa med posameznikom in svetom.

Nemške pesnitve Luize Crobath Pesjak ne govorijo o specifično nemških zadevah, tudi ne o slovenskih, temveč se posvečajo univerzalni problematiki: iskanju poti, vrednot, po katerih naj bi posameznik živel in ki naj bi posamezniku to »preživetje« oziroma obstoj tudi omogočale. Ob tem pa ne gre spregledati dejstva, da imamo opraviti z literaturo, ki je vendarle nastala na Slovenskem (četudi spisana v nemškem jeziku) in je kot zrcalo in dokaz kulturnost tega istega prostora izjemnega pomena, saj jo je (kot smo obširno prikazali v uvodu tega članka) sooblikoval, če izhajamo iz Kmeclovih besed, da »človek ne živi nikoli sam, marveč v družbi z drugimi ljudmi, in ker kot pisatelj namenja svoja besedila drugim ljudem, /.../ je tudi književno besedilo v veliki meri posledica takšne družbenosti« (Rupel 1982, 24), tudi aktualen družbeno-kulturni kontekst. Istočasno pa se zavedamo, da je umetnost oziroma literatura kot njeno posebno področje od čisto določenega, literarnega sveta, ki živi samosvoje, od »tega sveta« odtrgano, lastno življenje s svojimi lastnimi zakonitostmi ne glede na jezik in je sama sebi svoj najvišji namen. Vsako izključevanje le-te iz okvira zanimanja (slovenske) literarne vede potemtakem pomeni delno nerazumevanje samega bistva ustvarjalnega dejanja, umetnosti.

Pomen dela Luize Pesjak izhaja iz več točk. Ena od teh je upoštevanje spodbud, ki so deloma prihajale iz slovenskega kulturnega kroga s svojim osrednjim predstavnikom in Luizininim zasebnim učiteljem ter družinskih prijateljem Prešernom. Druga izhaja iz postavitev tega dela opusa v kontekst celotne ustvarjalnosti, znotraj katere se kaže njen vadniški značaj in zasnova za poznejšo literarno produkcijo. Tretja je v njenem mestu na črti domače književne tradicije. Na eni strani nadaljuje po idejno-filozofski plati

¹⁶ To nazorno kažejo obsežni dnevniški zapiski iz štiridesetih let 19. stoletja.

tradicijo romantike, po drugi strani se s svojo izrazito narativno tendenco ter na način kompozicijske poenostavitve, ki jo zaznamuje odmik od umetnosti soneta k za ljudsko pesem značilni rimani štirivrstičnici, v kateri se iz tipičnega romantičnega razcepa subjekta vrača k osmišljanju trenutka bivanja, obrača k subjektovemu položaju v družbeni stvarnosti. Pesništvo Pesjakove je izrazit primer tistega, kar Rupel imenuje »most med sedanjostjo in prihodnostjo /.../ neprestan boj in neprestan lov« (Rupel 1982, 95), in sicer z neprestanim iskanjem smisla obstoja, rešilnih bilk oziroma »sogovornika«, ki ga enkrat najde v ljubezni, drugič v naravi, tretjič v trmastem vztrajanju »tu in zdaj«, v bogu in končno tudi v onostranstvu. Lirski subjekt v njenih pesmih se dotika tal in ostaja prizemljen, a je obenem v nenehnem teku za drugih in drugačnim.

Če se ob zaključku pomudimo še pri jezikovnem kodu njenih del, lahko povzamemo, da je začela pisati v jeziku, ki je bil njen prvi in ga je zato najbolj znala, kasneje pa, dovolj kompetentna tudi v slovenščini, ki jo je sprva poznala le kot jezik okolja, a z njo živela v nenehnem živem stiku ter se je začela učiti nekoliko bolj sistematično v šestdesetih letih, ko je hčeram priskrbela učitelja slovenščine, dosegla preklon vanjo. Preklon v slovensko pisanje lahko med drugim – upoštevajoč vrsto impulzov: od zasebnih momentov do družbeno-političnih in kulturnih spodbud, zahtev trga v najširšem pomenu besede, bralstva idr. – razložimo tudi kot približevanje središču slovenščine, ki ga je, povzemajoč Alfreda Schutza, mogoče ponazoriti z metaforo vzpenjanja v hrib in približevanja njegovemu vrhu, kjer je prostor poezije – »(v)iše ko se vzpenjamo (kakor po hribovitem terenu), večja je jezikovna koherenca in manjša je skupina posvečenih. Nekako v središču tega jezikovnega zemljevida, na najvišjem vrhu je jezik pesništva, molitve in ljubezni.« (Rupel 1982, 104) – in ga lahko razumemo tudi kot odraz jezikovne suverenosti in kompetence.

VIRI IN LITERATURA

Zapuščina Luize Pesjak, Ms. 488, III. Nemške pesnitve: a) Poetische Versuche. I. 1843–44. Louise CROBATH. Zvezek, pagin. 1–16; 8 praznih l., priložen 1 list: An Professor Petruzzi.

***

Miran HLADNIK: »Malo po nemško, malo po slovensko, Luiza Pesjakova (Ljubljana, 12. junij 1828–31. marec 1898)«. <http://www.ijs.si/lit/luiza.html-12>.

Dejan KOS: *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft*. Maribor: SD Maribor, 2003.

Luiza PESJAK: »Iz mojega detinstva«. V: *Ljubljanski zvon* (1. 11. 1886). 673–683.

Dimitrij RUPEL: *Literarna sociologija*, 18. zvezek (Literarni leksikon). Ljubljana: DZS, 1982.

Siegfried J. SCHMIDT: *Die Welten der Medien*. Braunschweig/Wiesbaden: Langelüddecke, 1996.

Slovenski biografski leksikon, zv. 6/2: Mrkun-Peterlin. Ur. F. K. Lukman. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1925–1991.

Tomo VIRK: »Slovenska nacija in slovenska literatura«. V: *Nova revija*, let. 12, št. 134/135 (jun.–jul.), 1993. 254–260.

SUMMARY

The article is derived from the notion about the limitations of the traditional, nationally oriented literary history, which, similarly to national culture for which literature is particularly important became the territory of building and affirmation of national identity. As the language was an important nation-building element (in Heidegger's words the »house of entity«), the traditional literary history delimited the object of its investigation with language, but at the same time it ignored the complexity of the processes in the literature itself. The present article does not view the constitution of literature with (over)emphasizing the national element and language as their only and most important expressions, but it attempts to capture the complexity of the factors contributing to the constitution of literature in its entirety. The author does that by crossing the borders of national language, directing attention to the functional aspect of its use, including the broader and the more immediate circumstances, such as the familial-social and cultural-political circumstances, the position and use of individual language, as well as the processes in literature itself, while it does not forget that literature belongs to a special, literary, world, in order to direct the attention to the complexity of the literary processes. This approach is illustrated on the example of the German-Slovene author Luiza Pesjak, i.e., based on her beginning literary work. The author places her German writing, i.e., German manuscript volume titled *Poetische Versuche 1843–44* (part of the holdings of the National and University Library in Ljubljana), in the framework of Slovene literary history as a complementary pole of her Slovene literary work. This placement at the same time means overcoming of the linguistic criterion that dominates the traditional literary criticism (which can blur the processes in literature) and underscoring the literary processes, which were not always nationally »pure«. The analysis and interpretation of poems points out some of their most prominent features in terms of content, motifs, themes, form, and style and indicates their place in the author's opus as well as in the literature in Slovene lands of the time.